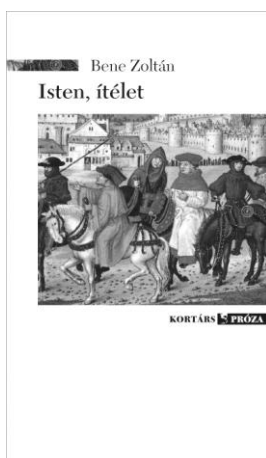

ABAFÁY-DEÁK CSILLAG

A lét pásztora

Bene Zoltán: *Isten, ítélet*

Ha rápillantunk Bene Zoltán nagyregényének borítójára, akkor hajlamosak vagyunk a két szóból álló címet egynek olvasni: istenítélet. A vessző azonban nem véletlenül került a két szó közé. A könyv mottói ráerősítenek a cím talányosságára. A José Saramago-idézet szerint az ember önmaga labirintusa, míg Orhan Pamuk idézete azt sugallja, hogy a véletlenek szükségszerűek.

Végigolvasva a könyvet, ezt nem tekinthetjük feltétel nélkül bizonyosnak. Születésünk helye és ideje miatt ránk mért körülmények, a tőlünk független történelmi események, csapások, kísértések ellenére a szabad akarat lehetősége, kérdésfelvetése, megkérdőjelezése megkerülhetetlen. A

regény végén az öreg kun figyelmezteti főhősünket, Szórád Lőrincet, amikor az a hosszas bolyongás után hazatérésre szánja el magát: *Nem lehet bizonyos abban senki, hogy a céljához ér. Lőrinc keserűen mosolygott: – Számomra már csak az a bizonyosság létezik – mondta –, hogy mindennek fölött, mindenkor ott a vigasztaló, könyörületes Isten, ítéletében megnyugodhatunk.*

Az ítélet a hitben rejlik? Hisz Istenben, de önmagában is. Bezárul egy kalandos, már szinte pikareszkregény cselekménye, a megnyugvással, a hazatéréssel. Van hova hazatérni, ez is fontos motívum. Szórád Lőrinc nem hasonlítható Cervantes főhőiséhez, nem szélmalomharcot vív, ha úgy is tűnik, nem rendelkezhet sorsa fölött. 56 fejezeten keresztül követjük útját, valóságos road-movie. A *movie*, vagyis *mozi* szó nagyon is találó, mint egy jól megírt forgatókönyvben látjuk a jeleneteket.

Erős kezdéssel indítja történetét Bene Zoltán, egy megerőszakolási jellel, Aba Sámuel követi el. Azt gondolhatjuk, ún. in medias res, vagyis a dolgok közepébe vágva, miközben ez csak egy fontos előzmény, amely megágyaz szimbolikusan a történetnek. Szórád Lőrinc már nem fattyúként születik, hanem jómódú földbirtokosként. A könyv erénye, hogy Szórád

Lőrinc életének története (benne az élmények és érzelmek sorozata) az átélt hétköznapjaiból és gondolataiból bomlik ki, szorosan kapcsolódva a külvilág (helyek, emberek) és a Szórád lelkivilágának alakulásához egymásra való hatását érzékeltetve. A főhősnek megadatik, hogy beleszóljon a történelmi eseményekbe, első alkalommal véletlenül, utóbb már előre felkészülve.

A főhős nem egyházi személy, ha folytat is a hittel kapcsolatos vitákat. A világi hatalom, a világi értelmiség képviselője, aki egyaránt jártas a vallás és a tudomány kérdéseiben. Tudja a helyét, tudja, hogy földbirtokosként ugyan a hűbéri rendszer tagja, képviselője, de nem herceg, nem gróf vagy báró. Mondhatnánk felvilágosult polgárnak is, aki városlakó, de nem kalmár. Vagyona van, ami lehetővé teszi számára, hogy Páduába menjen tanulni, képezni magát. Látszólag teheti, szabad. Szabad akarata lehet. Lehet, olykor van is, de ez a szabad akarat folytonosan korlátozva van feljebbvalóitól.

Bene Zoltán történelmi hűségre törekszik, de stílusa, mondat- és szóhasználata a mai korhoz is köti a szereplők beszéd- és gondolkodásmódját. Mindez olyan hatással jár, mintha egyszerre élnénk a XIV. és a XXI. században. Mai jelenlétünk ott-jelenlétet formáz, és viszont, az akkori élet maivá (bensőségessé) válik. Mai identitásválsággal teli korunkban Bene Zoltán a nemzet önértéke kezdetének világába vezeti az olvasót, át- és felülírja a valóságot, hogy egy cselekmény értelmén túli térbe is bepillant-hassunk, a lehetőségek terébe, a szabad cselekvés emberi lelket felemelő és formáló mámorát megtapasztalva. A regényíró a történelmi tematika és a nemzeti identitás kapcsolódási hálóját szövi fejezetről fejezetre, egy birodalmi helyzetben, amikor a magyarság Európában megkerülhetetlen politikai tényezővé válik. Az író olyan hőst választ, aki – bár kudarcot vall – mindvégig megőrzi emberi mivoltát, másodsorra úgy válik hőssé, hogy mások szemében nem az. Az ő perspektívájából láttatja Bene a történéseket, az igazság rejtetté vagy kimondhatatlanná válik, a hazugság álarcát ölti magára. A polifonikus regényben az író a középkort sokféle élethelyzetből és karaktertípus által szólaltatja meg.

Az Isten, ítélet című könyv nem csak a magyar olvasóknak íródik. A regény sok-sok helyszíne és szereplője magyar határokon kívüli térben található, a barbárság univerzumát téve zárójelbe. Ez a barbárság megszűnően, változóban van, Szórád Lőrinc az egyik alanya, aki más univerzumba képzei magát, az etika és humánium képviselőjeként, akinek és egyben a regény mindentudó elbeszélőjének az igazság autentikus és megkérdőjelezhetetlen volta kérdéses.

Egy eljövendő új kor előfutára, Dante halott (1321). Shakespeare-re meg várni kell. A trónviszályokra nem. Az, hogy király vagy, netán a trón

várományosa, nem életbiztosítás, az sem, hogy életed hosszú lesz. Örökös harc ez, az életért, a családért, a birodalomért. Szórád Lőrinc Dante örököse filozófiai értelemben, bár Szórád nem költő, költői hajlama sincs, inkább gondolkodó, a világot értelmező, megérteni akaró figura, aki szomjazik a tudásra, nem véletlen, hogy Páduába igyekszik, hogy magister lehessen, szabad akaratából. A XIV. században a nagy itáliai egyetemeken nem volt teológiai kar, a XVII. század derekáig sem a páduai, sem a németalföldi egyetemen nem kérdeztek rá a beiratkozó hitvallására, és nem kötelezték őket az ennek megfelelő eskü letételére sem. Szórád Lőrincnek a sors csak idővel engedi meg, hogy nyolc évet Páduában tölthesen, és ez az idő sem elég arra, hogy magisterré váljon. Élete mindig úgy alakul, hogy rajta kívül álló erők döntenek róla, hogy ismételten a király szolgálatába állítsák. Miután megmentette a király és a királyi család életét egy összeesküvőtől, pályája kényszerek sorozata, a trónharcok, a cselszövések világában találja magát, legyen magyar vagy olasz (nápolyi) földön. Nem kém, a királyi kancellárián szolgál, figyel, tanul. Folytonos készenlétben kell lennie, léte tehát az örökös várakozás, az örökös figyelés, bárhol is járjon. Megbízna benne, ha nem is vakon, ellenőrzik, próbára teszik, valóban készen áll-e, fegyelmezetten cselekszik-e majd, ahogy elvárják tőle. Feljebbvalói közül az egyik világi, a másik egyházi figura, általában párban jelennek meg Szórádnál, kölcsönösen kiegészítve egymás mondandóját, közlik, mit kell tennie. Bacsó Péter örökbecsű filmje, a *Tanú* jut eszembe, és Pelikán, akivel közlik: *egyszer majd kérni fogunk magától valamit...*

A regény kulcsmotívuma a választás kérdése. Az én szabadsága, a szabad döntés lehetősége. A Bibliában is olvashatjuk: *...magad választátsz, mert ez megadatott neked* (Mózes 3: 17). Szórád Lőrinc számára is eljön az idő, amikor kérnek tőle, és választania kell. Hűség és kényszer kettőse vonul végig a regényen.

Bene Zoltán könyve történelmi regény, de a hibrid formából: *én-* és fejlődésregény, eleven és nem sematikus korrajz, mindvégig elkerüli a vizsgált kor negatív beállítást (sötét középkor), sőt a fejlődés és prosperitás ethoszával olyan világot teremt, amely kevésbé ismert és elfogadott. Kerüli a prudériát, az álszent erkölcsöt, a testiség és a szexuális aktusok kendőzetlen tárgyalása, megjelenítése révén a könyv közel áll Boccaccio *Dekameronjához*. Mintha a szerző a szexuálisan túlterhelt jelenkorunkat idézné fel a múltban.

Bene Zoltán könyvét olvasva az Anjouk korának shakespeare-i világában (és nem színházában) találjuk magunkat. Veszéllyel, izgalommal, változással, harcokkal teli hely a kor. Az Árpád-ház kihalt, a trónöröklés rendje felborult. Szórád Lőrinc időnként ugyan a cselekvés szabadságát,

többnyire annak hiányát éli meg. Egy olyan világban kell eligazodnia, amelyben senki sem őszinte, amelyben a cselekvés és a nem cselekvés irányát mindenki a maga érdeke szerint igyekszik megszabni. Mindennaposak a gyilkosságok, a kínzások, a fővesztések. Senki nem érezheti magát biztonságban, még a király sem. A belső rend nem szilárd, meg kell szilárdítani, és ha lehet, gyarapítani az országot, a birodalmat. Szórád Lőrinc korának értelmiségi figurája, akit a sors véletlenje és szeszélye felfelé lök, a királyi udvar bennfentesévé válik, akinek nincs felsőbbségadata.

A nemzeti azonosságtudat kialakulásáról és erejéről is szól a könyv. A magyar nemzethez tartozás ebben a történelmi időszakban etnikai jellegű volt. Rendre találkozhatunk böszörménnyel, kunnal, besenyővel, akik a magyarságtól különböztek, de a magyar király alattvalói voltak. A *magyar* népnév, a *magyar nemzet* kifejezés nem volt a magyar királyság földjén élő összes népek gyűjtőneve, hanem megkülönböztető jelentéssel bírt.

Bene Zoltán könyve történelmi regény ugyan, de egyben kortárs regény is. Ne tévesszen meg bennünket a könyv cselekményének történeti ideje és helye, a fiktív és valóságos figurák. Bene könyvében nem az idő a fontos, hanem a cselekmények térbeli összefüggései, ezek viszonyait kifejező nyelvi-gondolati formák, a cselekvő ember önmagára ébredése, eszmélése, a honvágy és szabadság érzésének megtapasztalása. A regényben benne van mai korunk minden baja, nyűge, háború, megtorlás, fogság, árulás, mérénylet, bosszú, besúgó, idegenek, járványok, az alattvalói lét gyötrelmei, a férfi és nő közötti egyenlőtlenség tetet-lelket megnyomorító valósága.

Szórád Lőrinc megismeri a terek, paloták, helyek, szokások, népek különbözőségeit. A terek tágasságát és szűköségét, az utcák bűzét, az emberi lehetétek bűdösségét, a kicsapongó életet, a nők kiszolgáltatottságát. *Furcsa csúnya* ember, nem a nők bálványa és a férfiak riválisa sem lehet. Lenéznek, leszólják, helyesebben kihasználják, sőt felhasználják a birodalmi politikában, az udvari élet színjátékában. Szórád Lőrinc folytonos krízisek közepette találja magát, akarva és akaratlanul is.

Bene Zoltán szerint ... *mindig a most és az itt az igazán lényeges. A múltat nem változtathatjuk meg, viszont árnyalni megkésérelhetjük. És ez az árnyalás fontos, hiszen ha a közbellyé vált mondásra gondolunk: historia est magistra vitae, azaz a történelem az élet tanítómestere, távolról sem mindegy, hogy sematikus, fekete-fehér, egydimenziós képet vagy színes tablót festünk a sokszínű, izgalmas, egyszerre lenyűgöző és félelmet kelthető emberi történelemről. Amelyben, ne feledjük, a címszereplő, azaz az Ember változatlan.*¹

¹ <https://irodalmijelen.hu/2021-feb-01-0832/lehetseges-vilagok-vilaga>

A regény 56 fejezete Szórád cselekedeteit és gondolkodását követi, az egyes fejezeteket egy-egy mondatban összefoglalva, miről is fogunk olvasni. Szórád az udvari élet figurája, hol rejtetten, hol felfedve, miért is van ott, ahol van, ahol lennie kell. Testőr, óvó személy. Tőrével, szellemével. A történet kibontása lineáris, bár az elbeszélő olykor-olykor előre és visszatekint, lezárja a történetet, más irányba tereli a cselekmények elbeszélését. Mint egy labirintusjátékban: vissza kell lépni, vagy öles léptekkel előre haladni. Szórád egyszerre bábu, egyszerre fontos figura egy politikai játszmaiban, a trónért való harcban. Hús-vér embereket állít elének Bene Zoltán, a figurák hol jók, hol rosszak, egyszerre és egyidőben.

Szórád az identitását kereső regényhős, önmegértésének történetét követhetjük nyomon, a fejezetek a létmegértéshez vezető út stációi. Szórád Lőrincben magára ismerhet a mai értelmiségi is, feltárul a létezés különösége a profán oldalával együtt. A világ egy kicsinyke pontja miként is lesz fontossá, miként érti meg, sorsa hasonló Estáéhoz és a Félszemű Lovagéhoz, kivonulnak a világból, bár benne élnek, de rejtetten, rejtőzködően.

A könyv visszatérő témája a női lét és a női test szépsége. Miként lehet szabad egy nő a középkorban. Kurtizánként. Esta és Lukrécia más-más alkat, de abban egyek, hogy testük révén emelkednek fel, válnak szolgává, kiszolgáltatott figurává. Megélik az éhséget, a szenvedést, a kínhalált, a járványt. Esta és Szórád Lőrinc titokzatos és véletlen találkozásai Dante szerelmi világára is utalhatnak, Esta utóképe lehetne Dante Beatricéjének, aki gyönyörű jelenség, de elérhetetlen, természetfeletti, az eszményi szerelem szimbóluma, a szent nőiesség földöntúli tárgya, csillagos ég, akire és amire felnézünk. Az *Esta* név eredete bizonytalan, Eszter beceneveként is fellelhető, az *Eszter* név csillagot is jelent, ugyanakkor felmerült bennem, hogy az író esetleg a Vesta-szűz szóból hagyta el a V kezdőbetűt. Esta úgy jelenik meg előttünk, mint érintetlen, mint tiszta nő, bujasága ellenére. Olyan nő, aki tisztában van azzal, hogy tetteinek következményei vannak, sorsa megítéltetik. Izabellaként belsőleg megtisztul, még akkor is, ha mesterségét folytatja, de függetlenné tud válni, vagyis döntést hoz, földi lényként, titkát őrizve. Fontos a névadás, mivel a név a jellemzés és a művészi hatás eszköze is. Edömér, egy másik szereplő neve, szegediesen hangzik. Bene Zoltán nyíltan vállalja szegediségét: *Én Szegeden élő szegedi író vagyok. A szegedi jelző számomra is rendkívül fontos. Egyszer valami olyasmit válaszoltam egy szegediségemet firtató kérdésre, hogy volt ugyan olyan időszak az életemben, amikor úgy éreztem, gyakorlatilag bárhol lehetséges élni az országon belül, hiszen ez egy kis ország, sőt, a Kárpát-medence sem végeláthatatlan, de elég gyorsan kiderült, hogy csak Szegeden működök jól, vagy legalábbis úgy-abogy.*

A regény visszatérő motívuma a honvágy a hazai föld iránt. Szórád hazamenekül, nem fedheti fel magát, mert feljebbvalói keresik, tudni akarják az igazságot, miként is halt meg András herceg. Esta Izabellává lesz, más néven, más helyen élék életüket, mintha biztonságban lennének. Maszkot vesznek fel, álnevet, el kell felejteniük, kik is valójában. Szórád Lőrincre is ez a sors vár, nem fedheti fel kilétét, bujkálnia kell.

Szórád Lőrinc nem Odüsszeusz, bár sorsuk sok tekintetben rokon. Mindkettőjüknel elodázódik a hazatérés. Mindketten elhagyták otthonukat, a világra nyitottan. Az otthon elhagyása olyan mítosz, amely az ősidőkbe vezet vissza az emlékezőt, a gondolkodót. Vándorlása felidézi a magyarok bejövetelét, a vándorlást. Kalandja nem kockázatmentes, miként Odüsszeuszé sem volt az. Szórád Lőrinc idegenben válik érett férfivé, gyerekes ábrázata ellenére. Dacol az idővel, a test romlásával. Bene Zoltán regénye úgy fejeződik be, hogy az olvasó nem tudja, nem tudhatja, hogy Szórád Lőrinc eredeti életformáját folytatja-e vagy sem. Emlékek és hiányérzések járják át gondolatait, érzéseit. Nyugalmat keres, bár mindössze harminckét éves, a krisztusi kor küszöbén.

Bene Zoltán így vallott könyvéről: *„Az én történetem mindig a civilizációs háttérhelyzetek köré szerveződik” – Ennél a regénynél ez a trecento időszakára esik. Ez az a kor, amikor az ember újjászületésére kerül a bangsúly, Isten a háttérbe szorul. A reneszánsz hatalmas fordulatot hozott az emberiség történetében... Addig évezredekken át nagyjából ugyanabban az összetett, sokrétű világban éltek őseink (amit ma archaikusnak nevezünk), ez itt megváltozott. ...Véget ér egy régóta fennálló világ, és elkezdődött valami új, ami abhoz vezetett, amelyről az Áramszünet kapcsán beszélgettünk.”*

Bene Zoltán könyvét olvasva feltehetjük a kérdést: mit jelent a humanitás, az ember humánus volta (homo humanus)? Szórád Lőrinc sorsán és gondolatain keresztül Bene Zoltán a műveltség emberét láttatja egy barbár korban, a barbársággal vádolt magyarság idejében, és a lelki üdvéért munkálkodó embert, az ember mindennapiságát, még akkor is, ha ez a mindennapiság a trónharcokban, háborúban ölt testet. Egy-egy jelenetre megjelenik a könyvben Petrarca és Boccaccio is, de marginális a szerepük, inkább jelzőfények, bóják.

Szórád Lőrinc a humanista ember előképe, sőt képviselője. Heidegger szavaival: a lét pásztora. A regény története nem ígér boldog véget, Isten furcsán csúnya teremtménye – bár önállósul –, de további sorsa ismeretlen, sőt bizonytalan. A mai olvasó így bátran érezheti és gondolhatja azt, hogy ez a regény róla is szól, ott van benne ő is.

(Kortárs Könyvkiadó Kft., Budapest, 2020)